
ТЕОРІЯ СТРАТЕГІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 330.101

Т. І. Решетняк, канд. екон. наук,
доц., кафедра стратегії підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОНТОЛОГІЯ ЯК МЕТОД НАУКОВОГО РЕАЛІЗМУ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. У статті розглянуто проблему пояснювальних можливостей економічної науки щодо створення теоретичного підґрунтя досліджень процесів і явищ нової економічної реальності, обґрунтовано доцільність застосування онтології як методу теоретизування в економічних дослідженнях, сформульовано визначення поняття, ключових проблем, завдань і принципів побудови економічної онтології.

Ключові слова: онтологія, економічна онтологія, какономіка, онтологія економічної теорії, економічна реальність.

Актуальність та постановка проблеми. Спостерігаючи реальність сучасних споживчих ринків, дослідники все частіше констатують приховану тенденцію тотального зниження якості товарів і послуг, що пропонуються. У даній статті ми користуємося поняттям, яке характеризує феномен тотального зниження якості товарів та послуг — какономіка (від грецького «какός» — поганий та «οικονομία» — економіка). В економічний лексикон поняття какономіки введено італійськими дослідниками Г. Оріджі та Д. Гамбетта як характеристика сутності економічних відносин, що побудовані на взаємній згоді економічних агентів до обміну благами, рівень якості яких фактично є нижчим від очікуваного або заздалегідь декларованого [1]. Зазначені автори досліджують сучасні реалії італійської економіки, які, на думку науковців, відповідають умовам какономіки: рівноважний стан такої економічної системи утворюється двобічним зниженням очікувань споживача і виробника, описується параметрами взаємного задоволення економічних інтересів обох сторін обміном благами низької якості, при чому утримання рівноваги може мати місце доти, доки жоден з агентів економічної системи не виражатиме протесту проти такого стану. І, як не дивно, суспільство демонструє мовчазну згоду з глобальною оманю економічного обміну. Більш того, спроба будь-якого учасника економічних відносин такого типу забезпечити переважний від середньоринкового рівень якості піддається конкурентному остракізму. Конкурентна поразка, в даному випадку, відбуватиметься за критерієм зростання витрат на виробництво продукції, що, звичайно, знижуватиме рівень конкурентоспроможності окремого товаровиробника. Какономіка, вважають автори, регулюється неявним соціальним замовленням на так звану знижку на якість, взаємною прийнятністю низькоякіс-

ного блага як цінності, що визнається суспільством достатньою для задоволення певної потреби.

Наведене дослідницьке спостереження, на нашу думку, описує не лише специфічні характеристики національної італійської економіки, але й відображає зміст сучасних економічних процесів у цілому, які насправді складають сутність суспільного явища, що сьогодні називають новою економікою¹. Цілком можливо продовжувати дослідження в цьому напрямку й фіксувати вияв феномену тотального зниження якості благ різного роду, співставляючи у часі порівнянню втрату споживчих властивостей автомобілів, продуктів харчування, побутової техніки, зхвалення стандартів якості і довіри у сфері торгівлі й ін. Однак ця частина аналітичного пошуку виходить за межі даної статті. В центрі нашої уваги, навпаки, перебуває не стільки пошук додаткових фактів підтвердження поширення економічних взаємодій по типу казаччини, скільки проблема теоретичного пояснення її природи та причинного механізму утворення. В цьому сенсі ключовим є питання: за допомогою якої з теорій та методологічних підходів економічної науки можливе дослідження сутності та передбачення наслідків зазначеної тенденції розвитку суспільних відносин по типу казаччини?

Автори зазначеної публікації [1] застосували положення теорії ігор для опису поведінки гравця казаччини, зокрема змоделювали її за допомогою відомої «дилеми в'язнів». Однак дослідникам не вдалося наблизитися до з'ясування причин описаних ними економічних змін у суспільстві. Між тим, як бачиться, виявлення причин та мотивації поведінки економічних агентів в умовах нової економіки передбачає відповідне спрямування фундаментальних досліджень економічної науки, зокрема в частині перегляду її онтологічних основ.

Факт невідповідності пояснювальних засобів економічної науки вимогам економічних та конкурентних реалій сьогодні, безперечно, визнається як критиками економістів, так і самими науковцями. Найбільш вражаючою подією в сфері критичних претензій до економічної теорії та методології є, на наш погляд, хвиля студентських протестів, які супроводжувалися меморандумами щодо неадекватності інструментарію економічної неокласики процесам, що відбуваються в сучасному світі. В одному з таких меморандумів студентів-економістів Франції економіку названо наукою, що страждає хворобою аутизму, тобто є вченням «у собі», яке існує і розвивається без зв'язку з оточуючою реальністю. Проблема такого роду автори меморандуму пов'язують з догматизмом домінуючих положень неокласицизму в економіці [2].

З цієї точки зору актуальним напрямом розвитку економічної думки визнається вирішення подвійної наукової проблеми: з одного боку, теоретизування потребують світові процеси реальної економіки в цілому, а з іншого, очевидно є необхідність формування відповідного теоретичного підґрунтя самої економічної науки як системного знання про процеси і явища певної частини соціальної реальності. Останнє передбачає перегляд фундаментальних засад економічної теорії та її інструментарію в напрямку пошуку адекватного методу наукового пізнання складноструктурованого економічного простору.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні напрямку розвитку економічної науки, орієнтованого на винайдення способу наукового пізнання сутності та

¹ Частіше нову економіку ототожнюють з економікою знань, підкреслюючи лише один з аспектів цього складного явища — Т.Р.

причин подій і явищ реальної економіки, зокрема домінуючої тенденції зниження якості товарів та послуг. Ми передбачаємо, що зазначений напрям пов'язаний з аналізом сутності базових економічних категорій, зокрема тих, що застосовуються для опису реальної економіки, а саме: вибір, якість, корисність, очікування, переваги, конкуренція, довіра тощо. Окрім того, актуальним спрямуванням наукових економічних досліджень є визначення справжньої мотивації вибору економічних агентів, зокрема пояснення причин вибору окремого товаровиробника на користь маркетингової парадигми бізнесу та одночасного свідомого наслідування загальній тенденції зниження витрат із суттєвими втратами якості. Саме недостатність пояснювальної сили економічної науки з точки зору виявлення причин сьогодишнього поширення економічних відносин по типу казаччини зосереджує увагу науковців-економістів у напрямку побудови економічної онтології.

Ступінь проробки проблеми. Дійсно, перелічені аспекти теоретизування привертають увагу науковців досить тривалий час. Однак на початку нинішнього сторіччя проблема побудови економічної онтології набула особливо гострого звучання на тлі визнання науковцями-економістами недостатності економічної теорії щодо пояснення природи більшості явищ реальної економіки. Слід відмітити значний вклад зарубіжних учених в онтологічні дослідження економіки, зокрема заслуговує уваги видана університетом Кембріджу колективна монографія під редакцією У. М'які. Серед авторів — дослідники онтологічних завдань еволюційної економіки, мікро- та макроекономіки Дж. Врумен, Дж. О'Нейл, К. Хувер, А. Розенберг, Д. Росс і Ф. Беннетт та ін. Проблемам формування онтологічних засад економічної науки з метою надання економіці методологічних можливостей, адекватних запитам реальності, присвячені праці Т. Лоусона та Е. Фулбрука.

Онтологічні аспекти економічної науки є предметом досліджень російських науковців О. Ананьїна, О. Анісімова, Р. Нурсєва, В. Чекмарьова, О. Субетто, І. Болдирєва. Слід відмітити, що інтерес вітчизняних учених економістів до онтологічних основ економічної науки поки що не набув чітко окреслених контурів.

Основні положення та результати. Отже формування онтологічних засад слід визнати проблемою, вирішення якої принаймні здатне надати економічній науці статусу вчення про реальний оточуючий соціальний світ.

Відразу розмежуємо поняття. У традиційному розумінні онтологією називають розділ філософії, що вивчає загальні категорії та закони всесвітнього буття. Для філософії, як науки, онтологія є початками філософського наукового знання, що формує уявлення дослідника про зміст і взаємозалежність базових категорій даної дисципліни. У розумінні структурної складової, онтологія є основою наукового знання будь-якого дисциплінарного напрямку. Досить розвиненими сьогодні є онтології природничих наук, актуального перегляду набуває онтологія права тощо. Звичайно, онтологія науки або окремого її розділу покликана, насамперед, задавати обмеження в описі тієї частини реальності, яка є об'єктом вивчення певної галузі знань. Обмеження можуть стосуватися можливості науки як щодо фіксації фактів, так і їх пояснення.

В економічній науці до проблеми побудови онтології в черговий раз звернулися наприкінці ХХ ст., коли загострення критики її пояснювальних можливостей, як згадувалося вище, обумовило тлумачення цієї проблеми багатьма вченими-економістами як кризи основних теоретичних вчень. Ми зазначали вище

цінність внеску вчених європейської та російської шкіл у формування економічної онтології. Але слід наголосити також на деяких відмінностях у підходах до її побудови.

Коли говорять про економічну онтологію, упереджують проблему двозначності цього поняття. Будемо відрізняти онтологію економіки як науки та онтологію господарювання як основного виду людської діяльності. Відмітність полягає у визначенні меж реальності, що вивчається. Отже онтологією економіки як науки або, як було б коректніше її назвати, онтологією ортодоксальної економічної теорії називають вчення про сутність (субстанцію), структуру та різноманітні типи зв'язків відображеної в категоріях економічної науки частини соціальної реальності [3]. Предметом онтологічних досліджень у цьому сенсі визнаються ключові категорії та моделі, що описують окремі фрагменти економічної реальності. Реальність, що створена науковцями та відображена у теоріях та концепціях, визнається апіорі такою, яка безумовно існує і, відповідно, підлягає онтологічному аналізу як способу теоретизування та здобуття наукових знань.

Інша річ, коли йдеться про онтологію економіки як такої. В такому розумінні економічна онтологія є вченням про фундаментальні основи економічного буття, зокрема в аспекті природи та каузальності суспільно-економічних відносин. Також має право на життя формування онтологій окремих предметних галузей економіки, зокрема онтології фінансів, ринків, конкуренції тощо. Звісно, що об'єктне розшарування економічних онтологій такого порядку може здійснюватися за будь-якою ознакою, у тому числі за рівнем функціонування економічної системи (мікро-, мезо-, макро-), за окремим функціональним напрямом діяльності (наприклад, онтології інвестицій, інновацій тощо). В такому трактуванні економічна онтологія ототожнюватиметься із вченням про те, що насправді існує в економічній реальності, точніше про ті об'єкти та явища, які визнаються реальними. Саме такий підхід є основою онтологічних досліджень учених Кембріджу [4]. Основна методологічна проблема такого теоретизування — фіксація економічної реальності, яка є постійно змінюваною. В такому контексті У. Мякі вводить поняття онтологічного реалізму та формулює ключові термінологічні суперечності побудови економічної онтології, а саме [4]:

- Що таке економічне буття і які його фрагменти є справді існуючими? Якою є його субстанція, структура, положення у природному просторі, за якою моделлю відбувається його функціонування?

- Які ідеї є основою світогляду економічного реаліста? Яким чином і на яких філософських засадах дослідник визнаватиме окремі об'єкти існуючими або ні?

- Яким чином впливає на економічну реальність інтелектуальна реальність економічних теорій, які поділяються економічними агентами? Адже економіст-дослідник має справу з штучним соціальним буттям, де реальність змінюється під впливом наукозалежних подій.

Онтологічне мислення, з погляду У. Мякі та його однодумців [4], на відміну від нормальної економічної науки передбачає відшукування очевидної (явної) відповіді, яка буде досить специфічною, але максимально конкретною. Нормальна наука при цьому надає лише неявну, передбачувану відповідь.

Онтологія не вичерпує змісту теорії в цілому, не формує методологію економічної науки, але впливає на методологічний вибір економічних досліджень [5]. Завданням онтологічної частини економічних знань є скоріше визначення обмежень, що обумовлюють вибір методології. Зокрема ключовою онтологіч-

ною проблемою, на наш погляд, є виявлення типу суспільних процесів, які є предметом вивчення економічної науки. В цьому пункті економісти стикаються з одним з найскладніших викликів економічної критики: чи мають такі категорії як довіра, влада, омана, мораль, духовність, цінності вивчатися економічною наукою та мати економічний сенс? Так само, класичні категорії економічної науки, зокрема ринок, конкуренція, вартість причетні лише до економічної онтології, чи є предметом вивчення інших дисциплін, в межах яких вони набувають зовсім «неекономічного» сенсу? Між тим сьогодні загальновідомо, що за своєю структурою та змістом будь-яка економічна система є явищем настільки складним, що знаходить свого інформаційного відображення у багатьох локусах соціального простору водночас: культурному, духовному, економічному, політичному тощо.

В нашому розумінні завдання онтологічного реалізму для економічної науки пов'язане з необхідністю саме такого системного розгляду економічної реальності. Ми передбачаємо, що дотримання принципу онтологічної послідовності дозволить економічній теорії зробити значний крок у напрямі формування реалістичної картини економічного буття, що є предметом сучасних економічних досліджень.

Висновки. Розглянуті основні положення щодо змісту та завдань економічної онтології дозволяють заключити, що для економічної науки актуальним є аналітичний перегляд онтологічних засад з метою окреслення її предметно-категорійних контурів, адекватних сучасному рівню знань про сутність і структуру реальних економічних систем. З цих позицій ми сприймаємо онтологію як метод наукового реалізму в сучасних економічних дослідженнях. Цілком можливо, що в наслідок вказаного аналізу традиційне розуміння змісту ряду економічних категорій набуватиме дещо зміненого відносно класичних трактувань звучання.

Література

1. Gambetta D., Origgi G. L-worlds: The curious preference for low quality and its norms [Електронний ресурс] / Gambetta D., Origgi G.// University of Oxford, Sociology Working Papers, Paper Number 2009, №8. — Режим доступу: <http://www.sociology.ox.ac.uk/documents/working-papers/2009/2009-08.pdf>
2. Edward Fullbrook. A Brief History of the Post-Autistic Economics. [Електронний ресурс] / JOURNAL OF AUSTRALIAN POLITICAL ECONOMY, № 50. — Режим доступу: [http://www.altruists.org/static/files/The %20Post-Autistic %20Economics %20Movement %20 %28Edward %20Fullbrook %29.pdf](http://www.altruists.org/static/files/The%20Post-Autistic%20Economics%20Movement%20%28Edward%20Fullbrook%29.pdf)
3. Болдырев И.А. Онтология ортодоксальной экономической науки: проблемы построения и интерпретации / Болдырев И.А. // Вопросы экономики. — 2008. — № 7. — С. 36—50
4. The Economic World View: Studies in the Ontology of Economics. Edited by Uskali Maeki [Електронний ресурс] / Uskali Maeki / Cambridge University Press, 2001. — 400 p. — Режим доступу: <http://economicsbooks.econguru.com/book/>
5. Лоусон Т. Современная «экономическая теория» в свете реализма / Лоусон Т. // Вопросы экономики. — 2006. — № 2 — С. 34.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2011 р.